

УСТАНОВЛЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИН ЕКОЦИДУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРАКТИКИ ЄСПЛ

Бігдан М. В.

ВСТУП

На сьогодні вельми актуальним завданням світової цивілізації є розробка й упровадження дієвого механізму забезпечення екологічної безпеки. Кожного року вплив людини на навколишнє природне середовище тільки посилюється, доволі часто на шкоду природі. Як наслідок людство наближається до екологічної катастрофи, яка торкнеться не тільки довкілля, а й нашого здоров'я загалом. У зв'язку з цим екоцид як злочин проти довкілля має особливе значення, що зумовлює важливість його правового регулювання як на міжнародному, так і на національному рівні. Юристи-екологи активно обговорюють і намагаються включити екоцид до переліку злочинів проти людства, що дозволило би криміналізувати екоцид на міжнародному рівні, а отже, запустило б механізм міжнародно-правової відповідальності.

Вибудовування логічних аргументів і причинно-наслідкових зв'язків між діями та наслідками – важлива частина екологічних суперечок. Практика Європейського суду з прав людини в екологічних справах установлює відповідальність держави за бездіяльність і неналежне управління екологічною безпекою. Ці ухвалені рішення – гарний приклад того, як громадяни можуть використовувати правові засоби, щоби вплинути на зміни в екологічній політиці не тільки у власній країні, а й у глобальному вимірі. Тому особливої важливості набуває обговорення відповідальності Росії за екологічні злочини, які пов'язані з повномасштабним вторгненням в Україну, в контексті перегляду ставлення до екоциду як до міжнародного, а не тільки внутрішньодержавного злочину. Перспективи притягнення Росії до юридичної відповідальності за злочин екоциду значної мірою залежать від кваліфікованої аргументації, підґрунтям якої є наявні міжнародні угоди з охорони навколишнього природного середовища, а також нагальна необхідність визнання екоциду п'ятим міжнародним злочином, додатково до геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів і злочину агресії чи можливо розробка нової конвенції про екоцид.

1. Теоретико-методологічні аспекти регулювання злочину екоциду

Варто зазначити, що існує три групи міжнародно-правових норм, які регулюють відносини з охорони довкілля під час збройного конфлікту: звичаєве гуманітарне право, договірне міжнародне право та міжнародні екологічні угоди та рекомендації. Найповніша класифікація міжнародно-правових норм щодо захисту навколишнього природного середовища під час збройних конфліктів міститься у спільній доповіді Програми ООН з довкілля (ЮНЕП) й Інституту Права Навколишнього Середовища. Згідно з цим документом, здебільшого це гуманітарне право (договірне право, звичаєве право, «м'яке» право та прецедентне право), кримінальне право, міжнародне право навколишнього середовища (багатосторонні природоохоронні угоди та принципи міжнародного екологічного права, звичаєве екологічне право та «м'які» джерела, доктринальні підходи до застосування екологічних норм під час збройного конфлікту) та міжнародне право прав людини¹.

За загальним принципом міжнародне гуманітарне право охороняє довкілля як цивільний об'єкт, а отже під час збройного конфлікту для його захисту необхідно дотримуватися міжнародних звичаїв і таких принципів: гуманності, військової необхідності, розмежування, пропорційності, запобігання, нейтралітету. Принцип запобігання означає вжиття всіх можливих заходів для запобігання шкоди цивільному населенню, цивільним об'єктам і навколишньому середовищу та мінімізації цієї шкоди, проте, російські сили пошкодили чи повністю зруйнували сотні медичних об'єктів, унаслідок чого загинули чи дістали поранення десятки медичних працівників. Отже, такі дії є порушенням Женевської конвенції щодо захисту цивільного населення під час війни. Аналогічним чином Росія порушила всі інші принципи гуманітарного права, міжнародні угоди тощо.

Цілеспрямоване знищення та забруднення навколишнього природного середовища внаслідок воєнних дій країни-агресора матиме довгострокові наслідки не тільки для України, а й для багатьох інших країн світу. Варто зазначити, що дії Росії в Україні порушують не тільки національне законодавство, а й міжнародне право та звичаї. Насамперед, вони порушують Статут ООН і частину три статті 38 I Протоколу Женевської конвенції, яка забороняє використання методів

¹ Protecting the environment during armed conflict: an inventory and analysis of international law. United Nations Environment Programme. URL: <https://www.unep.org/resources/report/protecting-environment-during-armed-conflict-inventory-and-analysis-international> (дата звернення: 21.01.2024).

або засобів ведення війни, які призначені чи мають завдати значної, тривалої та серйозної шкоди довкіллю.

У травні 1977 року було підписано міжнародну Конвенцію про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище. Згідно з цією Конвенцією, країни (зокрема й Російська Федерація) не мають удаватися до військового або будь-якого ворожого використання країнам-учасникам Конвенції².

У рамках розвитку міжнародно-правової бази щодо запобігання завдання шкоди навколишньому природному середовищу під час воєнних конфліктів необхідно звернути увагу на екоцид, який широко використовується російською армією разом із геноцидом українців.

Поняття «екоцид» походить від грецького слова *oikos* (дім, середовище) та латинського слова *caedere* (вбивати, буквально – знищення роду, племені) – тобто, це знищення життєвого простору народу шляхом застосування дефоліантів, гербіцидів, руйнації дамб й інших споруд, знищення рослинного чи тваринного світу, що є міжнародним злочином.

Отже, об'єктом екоциду є безпека довкілля та дії, які спрямовані на масове знищення флори чи фауни, отруєння повітря та водних ресурсів, а також інші дії, які можуть призвести до екологічної катастрофи.

Предметом екоциду є екосистема, її компоненти та субкомпоненти (флора, фауна, атмосфера, водні ресурси, земля, надра, інші ресурси, а також космічний простір). З об'єктивної сторони злочин екоциду проявляється у вигляді масового знищення флори та фауни, отруєння повітря та водних ресурсів й інших дій, які здатні завдати шкоди навколишньому природному середовищу.

Вважається, що дії, які сьогодні правомірно розцінюються як екоцид, учинялися задовго до того, як було визначено юридичне поняття «екоциду». Особливо тяжкою формою екоциду є воєнний екоцид, який є порушенням екосистеми середовища проживання людини внаслідок воєнних дій.

Міжнародне співробітництво країн і міжнародних організацій спрямоване на забезпечення комплексного розвитку та захисту довкілля, міжнародну криміналізацію екоциду й ухвалення уніфікованого міжнародного законодавства щодо регулювання та регламентування захисту всього людства від екологічних катастроф, які спричинені антропогенними та природними чинниками.

² Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text (дата звернення: 21.01.2024).

Більшість науковців схильні до думки, що екоцид необхідно вважати терміном міжнародного права, оскільки правові норми, які його регулюють, здебільшого закріплені в міжнародних нормативних актах і безпосередньо пов'язані з міжнародною безпекою.

Варто зазначити, що юридичне визначення екоциду з'явилося порівняно недавно в контексті екологічної шкоди та зміни клімату.

Міжнародно-правова практика не виробила загально визнаної концепції «екоциду» як серйозного міжнародного делікту, що вимагає встановлення особливого режиму відповідальності. Виокремлення цього виду делікту й установа відповідальності за нього визначається життєво важливими інтересами забезпечення миру та безпеки, зокрема й екологічної. Інтереси міжнародної спільноти вимагають установа особливої відповідальності не тільки за такі тяжкі міжнародні злочини, як-от геноцид й апартеїд, а й за руйнування довкілля.

Міжнародні організації неодноразово зверталися до питання криміналізації екоциду. Так, 1954 року на шостій сесії Комісії міжнародного права ООН у проєкті Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства було включено злочини, які завдають серйозної шкоди довкіллю, проте, на наступних сесіях (через невдоволення окремих країн) нанесення значної шкоди навколишньому природному середовищу було виключено з числа регламентованих ним злочинів.

Ще 1976 року Комісія міжнародного права ООН у Проєкті статей про міжнародну відповідальність країн за правопорушення (стаття 19) віднесла до міжнародних злочинів «серйозне порушення міжнародного зобов'язання, основоположного для охорони навколишнього середовища, також як і зобов'язань, які забороняють масове забруднення атмосфери і морів». Проте, цей підхід отримав неоднозначну оцінку в доктрині міжнародного права, тому Комісія ООН 2000 року виключила поняття «злочин» під час оцінювання міжнародних протиправних діянь країн.

Міжнародне співробітництво у боротьбі з екологічними злочинами передбачає різні форми взаємодії держав і міжнародних організацій з метою запобігання нанесенню непоправної шкоди навколишньому природному середовищу та людству в цілому. Тому найефективнішим засобом взаємодії є створення нормативно-правових актів і розроблення рекомендацій з окремих питань.

Основними міжнародними актами у галузі охорони довкілля та боротьби з екологічними злочинами є: Положення про закони і звичаї сухопутної війни від 18.10.1907 р.; Міжнародна конвенція про цивільну відповідальність за шкоду від забруднення нафтою від 29.11.1969 р.; Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого

використання засобів впливу на природне середовище від 10.12.1976 р.; Додатковий Протокол I до Женевських Конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, прийнятий на дипломатичній конференції в Женеві від 08.06.1977 р.; Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані від 13.11.1979 р.; Конвенція про збереження морських живих ресурсів Антарктики від 20.05.1980 р.; Всесвітня Хартія природи від 28.10.1982 р.; Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку від 14.06.1992 р.; Конвенція про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального законодавства від 04.11.1998 р.

Зазначені міжнародні акти регламентують: права й обов'язки військовослужбовців; склад збройних сил сторін, які воюють; правовий статус військовополонених і їхній зміст; правовий статус поранених і хворих; права й обов'язки сторін, які воюють, щодо них; заборону на застосування певних засобів заподіяння шкоди; підстави компенсації та звільнення від компенсації шкоди особам від забруднення, витоку, зливу нафти чи нафтопродуктів із суден; обов'язок країн не застосовувати засоби, які впливають на природне середовище, у ворожих цілях і мають серйозні наслідки; обов'язок під час ведення воєнних дій піклуватися про захист навколишнього природного середовища від довготривалого збитку; обов'язок охорони людини та довкілля від забруднення повітря, а також скорочувати та запобігати його забрудненню, здійснювати обмін важливою інформацією з питань викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря; запобігання скороченню чисельності популяцій морських живих ресурсів на певних територіях, підтримка екологічних зв'язків між популяціями, вжиття заходів до їхнього збереження та відновлення; проголошення людини як невід'ємної частини природи, поваги до природи та непорушення її основних процесів, помірне використання природних ресурсів; право на здорове життя в гармонії з природою.

Суттєвою зміною на шляху міжнародної заборони екоциду стала заява Міжнародного кримінального суду у 2016 році щодо того, що він також урахуватиме злочини, які пов'язані з «руйнуванням довкілля», «експлуатацією природних ресурсів», «незаконним відчуженням» землі тощо – але в контексті злочинів проти людяності³. 22 червня 2021 року група незалежних експертів на замовлення Фонду «Стоп екоцид» оголосила нове юридичне визначення терміна «екоцид» задля

³ ICC Prosecutor, Fatou Bensouda, publishes comprehensive Policy Paper on Case Selection and Prioritisation of 15 September 2016. URL : <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=pr1238> (дата звернення: 21.01.2024).

встановлення нового міжнародного кримінального злочину відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду. На їхню думку, такий вид міжнародного злочину може підпадати під юрисдикцію цього суду. Автори групи незалежних експертів визначають екоцид як учинення «незаконних чи умисних дій, із усвідомленням значної ймовірності того, що ці дії спричинять серйозну або масштабну чи довгострокову шкоду навколишньому середовищу»⁴.

У більшості країн світу екоцид розглядається як один із видів воєнних злочинів, а сам термін «екоцид» не використовується⁵. Наприклад, стаття 104 Кримінального кодексу Естонії встановлює відповідальність за «свідомий вплив на навколишнє середовище в якості методу ведення війни, якщо це спричинило заподіяння великої шкоди навколишньому середовищу».

Європейські країни мають значний досвід регулювання екоциду. Відповідальність за злочини проти довкілля (аналогічні екоциду) існує, хоча у кримінальному законодавстві Німеччини, Франції, Іспанії та Чорногорії, власне, такого терміна немає. Наприклад, правова система Німеччини передбачає наявність кримінально-правових норм за заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу в інших законодавчих актах, що характерно і для інших країн. Розвиток методів регулювання екоциду у Європі здебільшого пов'язаний із розробкою міжнародних норм, оскільки екологічне право та відповідні методи регулювання у цій сфері формувалися у період європейської інтеграції.

Екоцид виокремлено як самостійний злочин у кримінальному законодавстві низки країн (пострадянські країни, В'єтнам, Колумбія, Монголія). Проте, повної уніфікації з цього питання також не спостерігається. Зокрема, Кримінальні кодекси Російської Федерації та більшості країн СНД (Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан) визначають екоцид як «масове знищення рослинного і тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, здатних викликати екологічну катастрофу», водночас, Кримінальні кодекси Вірменії та Монголії у якості обов'язкової ознаки цього злочину вказують не на можливість, а на сам факт настання

⁴ Ambos, K. (2021). Protecting the Environment through International Criminal Law. Blog of the European Journal of International Law. Oxford. URL: <https://www.ejiltalk.org/protectingthe-environment-through-internationalcriminal-law/> (дата звернення: 21.01.2024).

⁵ Проблеми врегулювання складу злочину про екоцид : вітчизняне та зарубіжне законодавство. URL : http://lib-net.com/content/9455_-Problemi_vregylyvannya_sklady_zlochiny_pro_ekocid_vitchiznyane_ta_zarybijne_zakonodavstvo.htm (дата звернення: 21.01.2024).

екологічної катастрофи, а кримінальне законодавство Грузії визначає злочин екоциду у трактуванні цього поняття Женевською Конвенцією.

Що стосується Республіки Таджикистан, то стаття 399 Кримінального кодексу узаконює як злочинне діяння «біоцид» – застосування ядерної, нейтронної, хімічної, біологічної, бактеріологічної або іншої зброї масового враження з метою знищення людей і довкілля. Покаранням за цей злочин є позбавлення волі терміном від 15 до 25 років, або довічне ув'язнення чи смертна кара.

Згідно зі статтею 16 Конституції України, забезпечення екологічної безпеки та дотримання екологічної рівноваги на території України є обов'язком держави⁶. Кримінальна відповідальність за найбільш соціально небезпечні діяння в екологічній сфері встановлена Кримінальним кодексом України⁷. Так, у ньому екологічними злочинами визначаються передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння, які посягають на навколишнє природне середовище чи його окремі сфери (повітря, землю, надра, води тощо). На думку експертів, найбільш тяжким і серйозним екологічним злочином є саме екоцид, відповідальність за який передбачена статтею 441 Кримінального кодексу України. Згідно з цією статтею, під екоцидом розуміють масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Іншими словами, з огляду на цю норму, об'єктивну сторону складу злочину екоциду становлять будь-які дії, які здатні спричинити: масове знищення рослинного чи тваринного світу, деградацію (отруєння) повітря та водних ресурсів, отруєння, забруднення земельних ресурсів, а також інші дії, які можуть призвести до екологічної катастрофи. Варто зазначити, що протиправні діяння, які перераховані у статті 441 Кримінального кодексу України характеризуються тим, що вони здатні спричинити екологічну катастрофу. Це має принципове значення для відмежування цього злочину екоциду від злочинів проти навколишнього природного середовища. Згідно Кримінального кодексу України, за здійснення екоциду передбачено покарання у вигляді позбавлення волі терміном від 8 до 15 років, а отже, до осіб, які вчинили цей злочин, застосовують значно жорсткіші та серйозніші санкції.

⁶ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 21.01.2024).

⁷ Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 21.01.2024).

На міжнародному рівні робота над криміналізацією екоциду досі триває. Наприклад, у грудні 2020 року група юристів під керівництвом Ф. Сендса (колишнього судді Міжнародного кримінального суду) оголосила про намір сформулювати юридичне визначення «екоциду» та віднести його до міжнародних злочинів проти людства, таких як геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії⁸. Цю ідею підтримує бельгійський уряд, острівні країни Тихого й Індійського океанів, суддя Верховного суду Республіки Замбія та президент Франції Е. Макрон. Тому юрист П. Хіггінс і його колеги розробили нормативну базу щодо екоциду. Основна ідея цього законопроекту полягає у вжитті заходів щодо запобігання та заборони екоциду, як антропогенного, так і природного. Законопроект передбачає обов'язок на міжнародному рівні надавати допомогу урядам різних країн для запобігання ризику значних порушень екосистем і довгострокового екологічного збитку, а також запобігання загибелі всього людства. Також пропонується надавати допомогу країнам, які тією або іншою мірою є схильним до екологічних катастроф.

2. Практика Європейського суду з прав людини у справах в екологічній сфері

Відомо, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод і протоколи до неї не містять ніяких згадок про екологічні права. Ця «прогалина» викликає серйозну й обґрунтовану стурбованість вищих керівних інституцій Ради Європи в останні десятиліття. Так, 4 листопада 1999 року постійний комітет від імені Парламентської Асамблеї Ради Європи ухвалив Рекомендацію 1431 (1999) «Майбутні дії, яких має вжити Рада Європи у сфері охорони навколишнього середовища», у якій ідеться про те, що «[у] світлі мінливих умов життя та зростаючого визнання важливості проблем навколишнього середовища Конвенція могла б включити право на здорове та придатне для життя довкілля як основне право людини» (пункт 8)⁹.

⁸ International lawyers draft plan to criminalise ecosystem destruction. URL : <https://www.theguardian.com/law/2020/nov/30/international-lawyers-draft-plan-to-criminalisecosystem-destruction> (дата звернення: 21.01.2024).

⁹ Future action to be taken by the Council of Europe in the field of environment protection. Recommendation 1431 (1999). Parliamentary Assembly. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16731&lang=en> (дата звернення: 21.01.2024).

У 2003 році Парламентська Асамблея ухвалила Рекомендацію № 1614 (2003) «Довкілля та людські права», у пункті 3 якої йдеться про таке: «з огляду на розвиток міжнародного права як у сфері навколишнього середовища, так і людських прав, а також європейського прецедентного права, особливо ЄСПЛ, настав час розглянути правові шляхи, якими система захисту прав людини може сприяти захисту навколишнього середовища»¹⁰.

Для виконання цього завдання рекомендація закликала Комітет міністрів «розробити додатковий протокол до [Конвенції] щодо визнання індивідуальних процесуальних прав, спрямованих на посилення захисту навколишнього середовища, як це викладено в Орхуській конвенції».

Варто зазначити, що в одному з рішень Європейського суду з прав людини у справі «Ivan Atanasov v. Bulgaria» були наведені положення вищевказаної рекомендації (пункти 56–57)¹¹.

Згодом ПАРЕ ухвалила ще дві рекомендації: 1885 (2009) «Розробка проекту додаткового протоколу до Європейської конвенції з прав людини щодо права на здорове довкілля»¹² та 2211 (2021) «Закріплення права на здорове довкілля: необхідність активізації дій з боку Ради Європи»¹³, у яких звертала особливу увагу Комітету Міністрів щодо необхідності доповнення переліку євроконвенційних прав правом на безпечне навколишнє природне середовище. Ба більше, остання Рекомендація містить проект протоколу до Конвенції про зазначене право, у Преамбулі якого йдеться: «право на безпечне, чисте, здорове та стале довкілля вимагає виходу за рамки підходу, заснованого лише на правах особистості; ... вирішуючи визначити право на здорове довкілля як автономне право людства». Варто зазначити, що наведені фрагменти свідчать про деяку еволюцію поглядів ПАРЕ щодо розуміння права на безпечне довкілля через призму співвідношення індивідуальних і колективних прав.

¹⁰ Environment and human rights. Recommendation 1614 (2003). Parliamentary Assembly. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17131&lang=en> (дата звернення: 21.01.2024).

¹¹ CASE OF IVAN ATANASOV v. BULGARIA – 12853/03. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-95910> (дата звернення: 21.01.2024).

¹² Drafting an additional protocol to the European Convention on Human Rights concerning the right to a healthy environment. Recommendation 1885 (2009). Parliamentary Assembly. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24830&lang=en> (дата звернення: 21.01.2024).

¹³ Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe. Recommendation 2211 (2021). Parliamentary Assembly. URL: <https://pace.coe.int/en/files/29501/html> (дата звернення: 21.01.2024).

У відповіді Комітету Міністрів на цю рекомендацію підкреслено, що «система Конвенції вже опосередковано сприяє захисту навколишнього середовища через певні конвенційні права та їх тлумачення Європейським судом з прав людини в його прецедентному праві, таким чином пропонуючи захист у зв'язку з екологічними проблемами»¹⁴.

Як уже зазначалося, жодна зі статей Конвенції не спрямована конкретно на забезпечення загального захисту довкілля загалом. Проте, аналіз практики ЄСПЛ переконливо демонструє можливість звернення до нього за захистом екологічних прав. Така можливість ґрунтується на одному з найфундаментальніших принципів, який ЄСПЛ виробив за весь період своєї діяльності, формулі, яка вже стала аксіомою: Конвенція є «живим інструментом», який має тлумачитися у розрізі сучасних умов. Поза сумнівом, що екологічна ситуація з 1950 року, коли було підписано Європейський білль людських прав, коли необхідність захисту довкілля ще не була такою очевидною, значно погіршилася в наступні десятиліття, що зробило питання захисту довкілля й екологічних прав значно більш актуальним.

Важливо, що в одній із перших справ цієї категорії «Fredin v. Sweden», ЄСПЛ відзначив зростаючу важливість охорони довкілля в сучасному суспільстві (пункт 48)¹⁵. В іншій справі «Hamer v. Belgium» заявниця володіла будинком, який був побудований її батьками в лісовому масиві без відповідного дозволу. На неї було подано позов до суду, за рішенням якого її будинок був примусово знесений. Заявниця звернулася до Суду зі скаргою на порушення її права на повагу до приватного життя та під час розгляду справи ЄСПЛ уперше визнав довкілля суспільною цінністю: «Довкілля є справою, захист якої викликає постійний і стійкий інтерес громадськості, а отже, і органів державної влади. Фінансові вимоги та навіть деякі фундаментальні права, такі як власність, не повинні мати пріоритет над міркуваннями захисту навколишнього середовища, зокрема, якщо держава прийняла закони з цього приводу (пункт 79)»¹⁶. Отже, Суд вважає, що захист

¹⁴ Committee of Ministers. Doc. 15623 04 October 2022 Reply to Recommendation (Adopted at the 1444th meeting of the Ministers' Deputies (27 September 2022): Recommendation 2211 (2021) "Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe". URL : <https://pace.coe.int/en/files/30266/html> (дата звернення: 21.01.2024).

¹⁵ CASE OF FREDIN v. SWEDEN (No. 1) – 12033/86. HUDOC – European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57651> (дата звернення: 21.01.2024).

¹⁶ CASE OF HAMER v. BELGIUM – 21861/03. HUDOC – European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-118634> (дата звернення: 21.01.2024).

довкілля є суспільним інтересом, який із законною метою може обмежувати деякі конвенційні права, включно із правом власності.

В рішенні у справі «Chapman v. the United Kingdom». Суд установив, що «заходи (уряду) мали законну мету захисту «прав інших» шляхом охорони навколишнього середовища (пункт 82)», зазначивши, про «складність і чутливість питань, які випливають із політики, що балансує інтереси всього населення, зокрема щодо захисту навколишнього середовища, та інтереси меншості з можливими суперечливими вимогами (пункт 94)»¹⁷. Навколишнє природне середовище згадується як важлива громадська (суспільна) цінність: «хоча факт належності до меншини з традиційним способом життя, відмінним від способу життя більшості [у випадку ромів, які живуть у будинках-фургонях], не дає імунітету від загальних законів, спрямованих на захист активів громади загалом, таких як навколишнє середовище, це може мати вплив на те, як такі закони мають виконуватися (пункт 96)». Варто також зазначити, що, на відміну від більшості справ, у цьому випадку перед судом постало завдання визначити справедливість балансу прав між двома групами – меншиною та громадою в цілому.

Всі справи у сфері захисту довкілля й екологічних прав, які вже розглядалися ЄСПЛ, умовно можна поділити на три основні групи:

- справи щодо впливу на навколишнє природне середовище, життя, здоров'я та власність об'єктів екологічно небезпечного характеру;
- справи щодо доступу та поширення інформації щодо стану навколишнього природного середовища;
- справи щодо участі громадськості та доступу до правосуддя.

Оскільки право на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище прямо не згадується в Конвенції, справи екологічного характеру в основному розглядаються у зв'язку з такими статтями Конвенції: ст. 2 (право на життя); ст. 3 (заборона катування); ст. 6 (право на справедливий суд); ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя); ст. 10 (свобода вираження поглядів); ст. 11 (свобода зібрань та об'єднання); ст. 13 (право на ефективний засіб правового захисту); ст. 14 (заборона дискримінації); ст. 1 Першого протоколу (право мирно володіти майном). Розглянемо окремі з цих справ більш детально.

Стаття 2 Конвенції.

¹⁷ CASE OF CHAPMAN v. THE UNITED KINGDOM – 27238/95. HUDOC – European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-59154> (дата звернення: 21.01.2024).

Вперше питання щодо порушення права на життя у контексті екологічних загроз у ЄСПЛ було розглянуто у справі «Guerra and others v. Italy»¹⁸. Позивачі за цією справою проживали приблизно в одному кілометрі від заводу з виробництва добрив і капролактаму. Під час його роботи сталася низка аварій, найбільша з яких призвела до викиду великої кількості забруднюючих речовин у повітря та госпіталізації півтори сотні осіб із важким отруєнням миш'яком. Позивачі стверджували, що їхнє право на повагу до життя та фізичну недоторканність (статті 2 та 8 Конвенції) було порушено через відсутність практичних заходів щодо зниження рівня забруднення та високий ризик аварій, які пов'язані з роботою заводу. Вони також стверджували, що їхнє право на свободу інформації (стаття 10 Конвенції) було порушено, оскільки відповідні органи державної влади не поінформували громадськість щодо ризиків серйозних аварій і порядку дій, якого необхідно дотримуватися у випадку аварії. Розглянувши фактичні обставини справи, ЄСПА не встановив порушення статей 2 та 10, проте, постановив, що було порушено статтю 8 Конвенції.

У справі «Öneryıldız v. Turkey» скарга полягала в тому, що державні органи не зробили всього, що від них можна було очікувати, щоб запобігти смерті найближчих родичів позивача в результаті нещасного випадку, який стався 28 квітня 1993 року на муніципальному сміттєзвалищі. Суд зазначив, що стаття 2 Конвенції «стосується не лише смертей внаслідок застосування сили представниками держави, але ... встановлює позитивне зобов'язання держав вживати відповідних заходів для захисту життя тих, хто перебуває під їхньою юрисдикцією. ... це зобов'язання слід тлумачити як таке, що застосовується в контексті будь-якої діяльності, публічної чи ні, в якій право на життя може бути поставлене під загрозу, і тим більше у випадку промислової діяльності, яка за своєю природою є небезпечною, такою, як робота місць збору відходів (пункт 71)»¹⁹. Отже, у зазначеному рішенні, яке вперше визнало порушення статті 2 у контексті екологічних факторів, Велика палата ЄСПЛ витлумачила право, яке встановлене цією статтею, як по суті «право на життя».

Стаття 8 Конвенції.

¹⁸ CASE OF GUERRA AND OTHERS v. ITALY – 14967/89. HUDOC – European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58135> (дата звернення: 21.01.2024).

¹⁹ CASE OF ÖNERYILDIZ v. TURKEY – 48939/99. HUDOC – European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-67614> (дата звернення: 21.01.2024).

В рамках статті 8 Конвенції ЄСПЛ уперше визнав право на сприятливе навколишнє природне середовище в 1990 році у справі «Powell and Rayner v. The United Kingdom»²⁰. Позивачі проживали поблизу аеропорту «Хітроу». Часті польоти літаків спричиняли значний рівень шуму, що, на думку позивачів, порушувало їхнє право на повагу до свого приватного та сімейного життя. У той же час, відповідно до законодавства Великої Британії про цивільну авіацію, ніхто не несе відповідальності за будь-які незручності або обмеження їхніх прав, якщо польоти здійснювалися на потрібній висоті та відповідно до встановлених інструкцій. Отже, позивачі не змогли захистити свої права на національному рівні. Суд не встановив порушення статті 8, проте, зазначив, що стаття 8 могла бути застосована, оскільки «на якість приватного життя заявників і на ступінь користування зручностями їхнього житла негативно впливав шум від літаків авіакомпаній, які використовують аеропорт «Хітроу» (пункт 40)».

Загально визнано, що справа «Powell and Rayner v. The United Kingdom» започаткувала захист ЄСПЛ права на сприятливе навколишнє природне середовище в рамках права на повагу до свого приватного та сімейного життя, що надалі призвело до численних рішень такого роду. Варто також зазначити, що тут Суд підтвердив необхідність «дотримуватися справедливого балансу між конкуруючими інтересами особи і суспільства загалом» (пункт 41).

У 1994 році ЄСПЛ розвинув цю правову позицію у справі «Lopez Ostra v. Spain», у якій позивачка стверджувала, що мало місце порушення статей 8 і 3 Конвенції через неприємний запах, шкідливий дим, а також шум, які були спричинені роботою очисних споруд з утилізації відходів за кілька метрів від її помешкання. Суд зазначив, що «значна шкода, від якої потерпає довкілля, може погіршити стан будь-якої особи і позбавити її можливості користуватися своєю домівкою, що завдає шкоди її особистому та сімейному життю, не становлячи, однак, серйозної загрози для здоров'я заявниці (п. 51)²¹. У результаті було встановлено порушення статті 8 Конвенції, оскільки «державо-відповідач не змогла підтримати необхідну рівновагу між економічними інтересами міста Лорки – мати очисну станцію – та

²⁰ CASE OF POWELL AND RAYNER v. THE UNITED KINGDOM – 9310/81. HUDOC – European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57622> (дата звернення: 21.01.2024).

²¹ CASE OF LÓPEZ OSTRA v. SPAIN – 16798/90. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57622> (дата звернення: 21.01.2024).

ефективним здійсненням позовачкою її права на повагу до житла і до особистого та сімейного життя».

Хід наступної справи (*Hatton and others v. the United Kingdom*) наочно демонструє, навіть для самого ЄСПЛ, складність (неоднозначність) визначення наявності/відсутності «справедливого балансу між конкуруючими інтересами особи і суспільства» зокрема в «особливо чутливій сфері захисту навколишнього середовища». Позивачі стверджували, що стаття 8 Конвенції була порушена у зв'язку зі збільшенням нічного шумового забруднення житлових районів через використання аеропорту «Хітроу» для нічних рейсів після запровадження системи в 1993 році. 2 жовтня 2001 року палата третьої секції п'ятьма голосами проти двох постановила, що зазначена стаття Конвенції була порушена. Проте, після апеляції британського уряду, Велика палата ЄСПЛ 8 липня 2003 року винесла протилежне рішення (дванадцятьма голосами проти п'яти), зазначивши: «Суд не вважає, що, по суті, влада перевищила межі наданої їм свободи розсуду, не встановивши справедливого балансу між правом осіб, яких стосуються ці норми, на повагу до їхнього приватного життя та житла, та конкуруючими інтересами інших і спільноти загалом, а також не знаходить фундаментальних процедурних недоліків у підготовці правил 1993 року про обмеження нічних польотів».

Водночас, у контексті оцінювання «реалізації державою свободи розсуду в конкретній справі» було наголошено на тому, що було б неправильно формулювати Судом особливий підхід до питання захисту довкілля на підставі специфіки права людини на безпечне навколишнє природне середовище (екологічних прав)²². Іншими словами, підхід ЄСПЛ до оцінювання свободи розсуду країн у справах, які пов'язані із захистом довкілля, є таким самим, як і в інших справах за статтею 8 Конвенції.

Варто зазначити, що в цій справі Суд постановив, що було порушено також статтю 13 Конвенції, оскільки на момент розгляду справи на національному рівні обсяг перевірки судами дій органів державної влади обмежувався встановленням того, чи відповідали ці дії критеріям раціональності, законності та належної розумності, що до набрання чинності Актом про права людини 1998 року національні суди не мали компетенції вирішувати скарги позивачів, які проживали поблизу аеропорту «Хітроу», на те, що їхнє право на повагу до

²² CASE OF HATTON AND OTHERS v. THE UNITED KINGDOM – 36022/97. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-61188> (дата звернення: 21.01.2024).

приватного та сімейного життя було не виправдано обмежене у зв'язку зі збільшенням кількості нічних рейсів.

У своїй спільній окремій думці щодо рішення за цією справою судді (Дж. П. Коста, Г. Ресс, Р. Тюрмен, Б. Зупанчич, Е. Штайнер) зазначають, що «ідіома «захист навколишнього середовища» («environmental protection») міститься у п'ятдесяти семи справах (ЄСПЛ), а словосполучення «екологічні людські права» («environmental human rights») вперше з'являється у (цьому) рішенні більшості».

На особливу увагу заслуговує рішення ЄСПЛ у справі «Dubetska and others v. Ukraine»²³. Позивачі звернулися до Суду у зв'язку із забрудненням води, просіданням ґрунту та частими повеннями у селі, де вони проживають, унаслідок промислової діяльності державних заводу та вугільної шахти (пункт 88). Ґрунтуючись на своїй усталеній судовій практиці, Суд повторює перевірену чітку правову позицію за якою: «може мати місце небезпідставна скарга за статтею 8 там, де екологічна небезпека досягає такого серйозного рівня, що призводить до суттєвого перешкоджання здатності заявника користуватися своїм житлом, мати приватне чи сімейне життя. Оцінка такого мінімального рівня є відносною і залежить від усіх обставин справи, таких як інтенсивність та тривалість шкідливого впливу та його фізичний чи психологічний вплив на здоров'я або якість життя особи. ... що стосується погіршення здоров'я, то важко визначити вплив екологічних ризиків від впливу інших відповідних факторів, таких як вік, професія або особистий спосіб життя. «Якість життя», в свою чергу, є суб'єктивною характеристикою, яка тяжко піддається точному визначенню (пункти 105–106)».

Іншим важливим принципом, який стосується тлумачення та застосування Конвенції в цілому (складником *acquis conventionnel*), є принцип, про який ідеться у цій справі (вперше сформульований у справі «Airey v. Ireland»): «Оскільки призначення Конвенції – захищати реальні права людини, а не ілюзорні, справедливий баланс між різними інтересами, що розглядаються, може бути порушено не тільки тоді, коли відсутні положення для захисту гарантованих прав, а й коли їх не дотримуються належним чином. Процедурні гарантії, доступні заявнику, можуть бути визнані недовірними, а держава – відповідальною за Конвенцією, якщо процедура прийняття рішень є необґрунтовано тривалою або якщо прийняте рішення в результаті протягом значного періоду залишається невиконаним (пункт 144)».

²³ CASE OF DUBETSKA AND OTHERS v. UKRAINE – 30499/03. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-103273> (дата звернення: 21.01.2024).

Варто зазначити, що ці принципи були застосовані (та відтворені в тексті) майже в усіх рішеннях за цією категорією справ. Ці принципи є своєрідним «шаблоном», який використовується, та «накладається» Судом на фактичні обставини конкретних справ. Зрештою, ЄСПЛ послідовно дотримується думки, що метою статті 8 є захист особи від свавільного втручання зі сторони державних органів, а не просто зобов'язує державу утримуватися від такого втручання. У доповнення цього в основному негативного зобов'язання може також існувати позитивне зобов'язання, яке пов'язане з ефективною повагою до приватного життя чи сімейного життя та дому (пункт 139).

Стаття 14 Конвенції.

У справі «Hudorovič and others v. Slovenia»²⁴ позивачі, представники ромської громади, послали на статті 3 та 8 Конвенції та скаржилися на те, що у їхніх будинках відсутній доступ до основних комунальних послуг, таких як питна вода та каналізація. Водночас, вони стверджували, що зазнали негативного та дискримінаційного ставлення зі сторони місцевих органів влади, які відмовилися вирішувати їхні проблеми будь-яким чином. У зв'язку з цим вони послали на статтю 14 і пункти 3 та 8 Конвенції (пункт 106).

Варто зазначити, що коли в конкретній справі порушено декілька прав, передбачених Конвенцією, Суд зазвичай не вважає за потрібне розглядати статтю 14 окремо, як й у цій справі.

Важливо, що під час розгляду «екологічних» справ ЄСПЛ спирався на значну кількість джерел міжнародного екологічного права, які визначають принципи, умови та гарантії судового захисту прав людини на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище. Тому О. Педерсен справедливо зазначає, що коли ЄСПЛ у своїх рішеннях посилається на міжнародні документи, він рідко вказує точний правовий статус міжнародних норм або пояснює їхнє значення для конкретних фактів справи²⁵. Наприклад, у справі «Taşkin and others v. Turkey»²⁶, яка стосувалася надання дозволу на експлуатацію

²⁴ CASE OF HUDOROVIČ AND OTHERS v. SLOVENIA – 24816/14, 25140/14. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-201646> (дата звернення: 21.01.2024).

²⁵ Pedersen, Ole Windahl. The European Court of Human Rights and International Environmental Law (June 15, 2018). Chapter 5 in John H Knox and Ramin Pejani (eds). The Human Right to a Healthy Environment (CUP 2018). ISBN 9781108367530. URL: <https://ssrn.com/abstract=3196971> або <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3196971> (дата звернення: 21.01.2024).

²⁶ CASE OF TAŞKIN AND OTHERS v. TURKEY – 46117/99. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-67401> (дата звернення: 21.01.2024).

золотодобувної шахти в Оваджику в районі Бергама (Ізмір) Суд здійснив безпосереднє посилання на «Декларацію про навколишнє середовище та розвиток»²⁷ й Орхуську конвенцію²⁸. На думку вченого, цей момент важливий із декількох причин: «По-перше, Декларація Ріо сама собою не є юридично обов'язковим інструментом. По-друге, Туреччина не є учасником Орхуської конвенції, тому значення останньої для позову проти Туреччини не є таким вже очевидним, за винятком того, що Конвенція відображає загальні положення міжнародного права. Здається, це, безумовно, не відображає формулювання “»міжнародне право, [яке] застосовне у відносинах між сторонами».

Крім того, часті посилання в різних справах «екологічного змісту» на спробі ПАРЄ прийняти додатковий протокол до Конвенції щодо права на сприятливе довкілля, незважаючи на те, що, як уже зазначалося, цього досі не зроблено, ставить під сумнів релевантність міжнародних документів, якими користується Суд.

З огляду на вищезазначене, О. Педерсен робить висновок, що в теперішньому вигляді спроба Суду розвивати Конвенцію у розрізі інших інструментів міжнародного права, зокрема права Європейського Союзу, ґрунтуються на доволі розмитих юриспруденційних і доктринальних підставах.

Українська дослідниця М. Медведєва стверджує, що «хоч Європейською конвенцією не передбачено ні екологічні права матеріального характеру (право на сприятливе/безпечне/здорове довкілля), ні екологічні права процесуального типу (право на доступ до інформації екологічного характеру, до правосуддя й процесу ухвалення рішень про екологічні питання), проте певні гарантовані даною конвенцією права та свободи можна визнати умовами дотримання, необхідними складовими й гарантіями забезпечення основного матеріального права в рамках сфери охорони навколишнього природного середовища – права на сприятливе довкілля»²⁹.

²⁷ Rio Declaration on Environment and Development (Rio de Janeiro, 3–14 June 1992). URL: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (дата звернення: 21.01.2024).

²⁸ Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція) від 25 червня 1998 р. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text) (дата звернення: 21.01.2024).

²⁹ Медведєва, М. О. (2012). Теоретичні та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища. Фенікс, 196 с.

Іншими словами, ЄСПЛ дотримується динамічного й еволюційного підходу до тлумачення положень Конвенції, основного акта європейської системи прав людини, спираючись на доктрину «живого інструменту», фактично визнає право на безпечне та здорове навколишнє природне середовище та забезпечує його захист. Пошук у HUDOC, базі даних прецедентного права ЄСПЛ, показує, що Суд уже ухвалив більше 300 рішень у справах, які пов'язаних з екологічними проблемами.

Підвищення середньої глобальної температури, масові та неконтрольовані викиди шкідливих речовин у повітря спричинили негативні наслідки зміни клімату для життя та здоров'я людей і стали «спільною проблемою людства», що неминуче постає питання щодо формування та подальшого розвитку «кліматичних» прав людини.

Потенціал національних правових систем виявився недостатнім задля вирішення питання захисту прав людини в умовах зміни клімату, тому звернення до ЄСПЛ може стати у перспективі важливим інструментом у зазначеній сфері.

На сьогодні ЄСПЛ розглядає перші у своїй історії чотири заяви щодо впливу зміни клімату на права людини. Кожна справа є індивідуальною та заслуговує на особливу увагу, оскільки стосується конкретних прав і фактів.

Зокрема, у справі «Verein Klima Seniorinnen Schweiz and others v. Switzerland»³⁰ позивачки стверджували, що політика Швейцарії у сфері клімату створює для них, літніх жінок, загрозу наслідків для здоров'я від майбутніх хвиль спеки, аж до летальних. 26 квітня 2022 року Палата ЄСПЛ відмовилася від юрисдикції на користь Великої Палати Суду. Ця справа порушує серйозні питання, які впливають на тлумачення Конвенції, тому будуть розглянуті Великою Палатою Суду.

У справі «Duarte Agostinho and others v. Portugal and others»³¹ позивачами є група португальських дітей і молоді, які скаржаться на те, що країни-відповідачі не виконали свої позитивних зобов'язань за статтями 2 та 8 (а також статтею 14) Конвенції у розрізі зобов'язань, які взяті в контексті Паризької угоди 2015 року.

³⁰ VEREIN KLIMASENIORINNEN SCHWEIZ AND OTHERS V. SWITZERLAND (COMMUNICATED CASE) – 53600/20. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=002-13212> (дата звернення: 21.01.2024).

³¹ DUARTE AGOSTINHO AND OTHERS V. PORTUGAL AND OTHERS (COMMUNICATED CASE) – 39371/20. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=002-13055> (дата звернення: 21.01.2024).

Справа «X v. Austria»³², яка перебуває на розгляді ЄСПЛ, проте, ще не має назви, позивач стверджує, що він зазнає шкоди здоров'ю у зв'язку з підвищенням температури повітря, з огляду на його специфічні захворювання.

У справі «Greenpeace Nordic and others v. Norway»³³ шість молодих кліматичних активістів разом із двома міжнародними неурядовими природоохоронними організаціями стверджують, що плани норвезького уряду бурити нафтові свердловини в Арктиці позбавлять молодь майбутнього.

Перераховані «кліматичні» справи, ймовірно, поставлять низку складних питань під час їхнього розгляду ЄСПЛ через властиві специфічні характеристики.

По-перше, у всіх чотирьох справах, які ще тільки перебувають на розгляді, позивачі стверджували про ризик майбутньої шкоди, хоча й у різних формах. Тому певною мірою можна сказати, що ці позивачі можуть бути описані перш за все як «потенційні» жертви порушень Конвенції.

По-друге, як зазначають зарубіжні дослідники Х. Келлер і К. Гері, всупереч правовій позиції ЄСПЛ про те, що «наглядний механізм Конвенції не може допускати акції popularis (п. 100)»³⁴, за обставин, які розглядаються, Суду доведеться «проходити тонку межу між забезпеченням захисту прав людини та дозволом на судовий процес у суспільних інтересах, який виходить за межі права на індивідуальне звернення згідно зі статтею 34 Конвенції. Це особливо актуально через відповідність між суспільними та індивідуальними інтересами, що характеризує претензії щодо екологічних прав людини в цілому»³⁵.

Варто зазначити, що ЄСПЛ у своїх рішеннях уже визнав правову позицію, яка поєднує індивідуальні та суспільні інтереси в екологічних справах, що може бути застосовано до майбутніх справ, які пов'язані зі зміною клімату. Наприклад, у справі «Cordella and others v. Italy», яка тут уже цитувалася, що стосувалася порушення права на повагу до

³² Application «X v. Austria»: introduced on 25.03.2021. URL: <https://www.michaelakroemer.com/wp-content/uploads/2021/04/rechtsanwaeltin-michaela-kroemer-klimaklage-petition.pdf>. (дата звернення: 21.01.2024).

³³ GREENPEACE NORDIC AND OTHERS v. NORWAY – 34068/21. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-214943> (дата звернення: 21.01.2024).

³⁴ CORDELLA AND OTHERS V. ITALY – 54414/13, 54264/15. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=002-12310> (дата звернення: 21.01.2024).

³⁵ Keller, H., Heri, C. (2022). The Future is Now : Climate Cases Before the ECtHR. *Nordic Journal of Human Rights*. P. 153–174.

приватного та сімейного життя через відсутність реакції державних органів на забруднення повітря металургійним заводом, Суд установив наявність «ситуації забруднення навколишнього середовища, яке загрожує здоров'ю заявників і, загалом, усього населення, яке проживає в зонах ризику».

Інша проблема, на думку судді ЄСПЛ Т. Айке, яка майже неминуче виникне у майбутніх судових процесах, які пов'язані зі зміною клімату є результатом взаємодії між: «(1) тим фактом, що зміна клімату є глобальною проблемою, яку й потрібно вирішувати глобально, тим, що викиди парникових газів відбуваються з територій усіх країн ... ; і (2) (можливо, старомодна) Вестфальська система відліку, що лежить в основі Конвенції: тобто акцент, зроблений у статтях 1, 19 і 34 Конвенції, на окремій державі як відповідачу та зобов'язаннях цієї держави «забезпечити кожному, хто перебуває під її юрисдикцією» права згідно з Конвенцією»³⁶.

Очевидно, що питання щодо екстериторіальності юрисдикції та транскордонною екологічною шкодою (оскільки зміна клімату може бути «смертю від тисячі порізів», яку неможливо пояснити викидами однієї окремої країни) зі зрозумілих причин стануть особливо гострими під час розгляду справи «Duarte Agostinho and others v. Portugal and others». Відповідачами у ній виступають аж 33 держави-учасниці (зокрема й Україна). Розглянемо всі аспекти зазначеної справи більш детально у наступному параграфі.

Тому, враховуючи масштаб викликів і реальність того, що зазначені чотири справи щодо зміни клімату навряд чи будуть останніми, а їхній розгляд не є звичайним процесом застосування існуючого прецедентного права. ЄСПЛ належить зробити важливий внесок у пошуки «modus vivendi», тобто способу забезпечення придатного для життя майбутнього, дозволяючи конкуруючим інтересам співіснувати. Це не тільки питання забезпечення реалізації прав людини, але й забезпечення здатності Суду продовжувати виконувати свою роль і розвиватися в майбутньому.

Тому для європейської системи захисту прав людини розгляд справ щодо порушень прав людини в екологічній сфері внаслідок зміни клімату є поворотним моментом у розвитку судової практики ЄСПЛ.

³⁶ Eicke, T. Human Rights and Climate Change What Role for the European Court of Human Rights (Goldsmiths University Inaugural Annual Human Rights Lecture, 2 March 2021). (дата звернення: 21.01.2024).

3. Ключова справа «Дуарте Агостіно й інші проти Португалії та 33 інших держав»

Восени 2023 року Європейський суд з прав людини провів чергове засідання з розгляду справи «Duarte Agostinho and others v. Portugal and others».

У справі йдеться про викиди парникових газів у 33 країнах, які, на думку позивачів, обумовлюють глобальне потепління та спричиняють, серед іншого, періоди аномально високих температур, які впливають на умови життя та здоров'я позивачів. Коротко зупинимося на описі процедурних питань і проблем, які були порушені у цій справі.

ПРОЦЕДУРА.

Заяву було подано до Європейського суду з прав людини 7 вересня 2020 року.

13 листопада 2020 року відповідні уряди були проінформовані щодо заяви й отримали запитання від Суду. Палата ЄСПЛ вирішила розглянути справу як пріоритетну відповідно до правила 41 Регламенту Європейського суду з прав людей.

Палата, якій було передано справу, передала юрисдикцію у цій справі на розгляд Великої палати 28 червня 2022 року.

СПРАВА.

Позивачі стверджують, що Португалія та 32 інші країни порушили Європейську конвенцію з прав людини, не вживши достатніх заходів задля обмеження зростання середньої глобальної температури до 2°C та, можливо, 1,5°C, як того вимагає Паризька Угода 2015 року. Позивачі стверджують, що відповідачі порушили статті 2 та 8 Конвенції (право на життя і право на приватність), а також статтю 14 (захист від дискримінації).

ЄСПЛ має спочатку визначити, чи мають позивачі, власне, процесуальне право звертатися до Суду, не вичерпавши національні засоби правового захисту, перш ніж звертатися до ЄСПЛ. Друге питання, яке стоїть перед Судом, – чи порушили відповідачі свої конвенційні зобов'язання, передбачені статтями 2, 8 і 14 Конвенції. Повідомляючи скаргу відповідачам, ЄСПЛ за власною ініціативою включив статтю 3 Конвенції до переліку можливих порушень у цій справі. Така позиція була визнана новим підходом, оскільки зазначена стаття зазвичай не застосовується у справах, які пов'язані зі зміною клімату. Тому ЄСПЛ уважає, що може мати місце порушення статті 3 щодо форм жорстокого поводження, враховуючи вплив глобального потепління на громадян одного віку із заявниками.

КОНТЕКСТ.

Позивачі є громадянами Португалії віком від 11 до 24 років.

Вони стверджують, що лісові пожежі, які спалахують у Португалії щороку з 2017 року, є прямим наслідком глобального потепління. Позивачі стверджують, що ці лісові пожежі становлять ризик для їхнього здоров'я та що вони вже відчувають на собі порушення сну, алергічні реакції та респіраторні проблеми, які загострюються через спеку. Підкреслюючи, що зміна клімату спричиняє дуже сильні шторми взимку, деякі заявники стверджують, що їхні будинки на березі океану в Лісабоні зазнають ризику бути пошкодженими цими штормами.

Позивачі занепокоєні цими стихійними лихами та можливістю провести решту свого життя у все більш теплому середовищі, що, як вони стверджують, вплине на них і сім'ї, які вони можуть створити у майбутньому.

Позивачі стверджують, що положення зазначених конвенцій мають застосовуватися у контексті статті 3(1) Конвенції ООН про права дитини. Водночас, вони посилаються на принцип «міжгенераційної справедливості», який згадується в низці міжнародних документів, зокрема Декларації Ріо 1992 року, Преамбул до Паризької Угоди та Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату 1992 року.

Європейський суд з прав людини засідав у Страсбурзі 27 вересня 2023 року за участі представників 27 країн-членів ЄС, Норвегії, Туреччини, Великої Британії та Швейцарії.

Росія також була зазначена відповідачем, але її представники не були присутні на цьому слуханні.

Можна охарактеризувати цю справу як «справа Давида і Голіафа», оскільки це перший випадок, коли так багато країн були змушені захищати себе в суді на міжнародному рівні. Справа 42-менована на честь трьох братів Дуарте Агостіно, які що є одними з позивачів у справі

АРГУМЕНТИ СТОРІН.

Аргументи позивачів.

Позивачі стверджують, що вони є потерпілими, оскільки вони безпосередньо зазнають впливу зміни клімату, в основному через лісові пожежі та збільшення частоти сильних штормів, які Португалія відчуває особливо інтенсивно внаслідок свого географічного розташування.

На думку позивачів, відповідачі порушують Конвенцію, оскільки вони не вживають належних законодавчих чи адміністративних заходів задля обмеження викидів парникових газів й обмеження підвищення температури до 1,5°C. Відповідачі начебто не роблять цього, допускаючи викиди, дозволяючи експорт вугілля й імпорт товарів, які вироблені шляхом великої кількості викидів у повітря. Так, у Звіті Міжурядової панелі зі зміни клімату 2018 року, підвищення

температури більше ніж на 1,5°C матиме негативний вплив на здоров'я людей і збільшить ризик виникнення спек у Європі³⁷.

Позивачі стверджують щодо порушення таких статей.

Стаття 2 Конвенції зобов'язує країни створити законодавчу й адміністративну базу задля забезпечення ефективного запобігання загрозам праву на життя.

Стаття 8 Конвенції, яка вимагає вжиття розумних і належних заходів задля захисту права на приватне життя, дім і здорове навколишнє природне середовище. Позивачі стверджують, що з огляду на вплив зміни клімату на них, заходи, вжиті до цього часу відповідачами, не можуть уважатися «як необхідні в демократичному суспільстві».

Стаття 14 Конвенції розглядається у поєднанні зі статтями 2 та 8, оскільки вона забороняє країнам дискримінацію за ознакою віку, а, на думку позивачів, наслідки зміни глобальної температури буде нести, перш за все, саме їхнє покоління. Позивачі стверджують, що це є дискримінаційним підходом, оскільки він застосовується без законної мети та є їй непропорційним.

Справа була подана безпосередньо до ЄСПЛ без вичерпання національних засобів правового захисту. Позивачі наводять дві причини для такого обґрунтування. По-перше, оскільки відповідачем є не тільки Португалія, але і 32 інші країни, використання засобів правового захисту у кожній із них було б об'ємним і тривалим проектом, що, враховуючи нагальність проблеми глобального потепління, позивачі не можуть собі дозволити. По-друге, з огляду на соціальне становище позивачів, було б неприйнятним і непропорційним покладати на них обов'язок вичерпати національні засоби правового захисту перед зверненням до ЄСПЛ.

Аргументи відповідачів.

Спочатку відповідачі просили ЄСПЛ вирішити питання щодо прийнятності заяви, яка подана позивачами. Водночас, вони просили продовжити строк для подання аргументів.

Зрештою, представники урядів зазначили, що молоді люди (позивачі) не вичерпали всіх засобів правового захисту на національному рівні та що Суд вийшов би за межі своєї юрисдикції, ухваливши рішення на їхню користь. Інший аргумент представників урядів полягав у тому, що питання зміни клімату має регулюватися не

³⁷ IPCC на 30: чи Спеціальний звіт про 1.5°C є поворотним моментом? Міжнародна наукова рада. URL: <https://council.science/uk/current/blog/the-ipcc-at-30-is-the-1-5c-special-report-a-turning-point/> (дата звернення: 21.01.2024).

судовою практикою, а міжнародними угодами, такими як Паризька кліматична угода 2015 року.

«Будь-яка людина на планеті може стверджувати, що перебуває в юрисдикції кожної з відповідачів», – сказав Судханшу Сваруп, юрист із Великої Британії, який виступав від імені 32 країн.

«Заявники намагаються накласти широкі зобов'язання зі значущими соціальними і економічними наслідками для урядів, включених у справу», – додав він.

У зв'язку з цим важливо зазначити, що жодна з країн-відповідачів не заперечує зміни клімату та того факту, що такі зміни можуть спричинити стихійні лиха та катастрофи, а також вплинути на життя та здоров'я людей.

Деякі з 87 адвокатів, які виступали зі сторони урядів, брали також участь у двох схожих, але менших позовах: проти французького уряду та проти швейцарського уряду (заява була подана групою швейцарських жінок у віці від 78 до 89 років).

Рішення за цими двома справами та прогрес у шести інших очікується після рішення Суду якраз таки у справі «Duarte Agostinho and others v. Portugal and others», яке планується у першій половині 2024 року.

Попередні підсумки.

Справа все ще перебуває на розгляді Суду.

Важливим аспектом справи є те, що судді ЄСПЛ, ураховуючи, що позивачі не використали всіх національних засобів правового захисту, демонструють готовність створити прецедент притягнення країн до відповідальності за невиконання своїх позитивних зобов'язань щодо боротьби зі зміною клімату.

Цей прецедент не тільки вплине на судову практику на національному рівні та майбутню практику ЄСПЛ, але й може стати потужним прецедентом, який докорінно змінить підхід держав до реалізації кліматичної політики, а також створення умов для запобігання глобальному потеплінню та регулювання енергетичної політики у багатьох країнах світу.

Зазначена справа є своєрідним тестом на екологічну свідомість для існуючих правових інститутів у Європі та незабаром ми дізнаємося результат.

Висновки та значення для України:

1) щодо цієї конкретної справи є всі ознаки того, що ЄСПЛ у результаті визнає недостатність заходів країн у протидії зміні клімату та закличе їх бути більш активними та конкретними за цим напрямком;

2) загалом щодо практики ЄСПЛ в екологічній сфері варто зазначити, що вона формується, ґрунтуючись на комплексному

застосуванні різних міжнародних документів, і безпосередньо впливає на законодавство та практику національних судів. Водночас, кількість звернень в екологічній сфері зростає кожного дня;

3) Україні необхідно подумати, як змістити увагу зі зміни клімату й екологічних питань у Європі до питань екоциду й інших злочинів Росії в Україні. Які саме заяви та від яких груп осіб необхідно подати, щоби це було розпочато.

4. Перспективи притягнення Росії

до міжнародно-правової відповідальності за злочин екоциду

Екологічні наслідки війни Росії проти України стрімко зростають з кожним місяцем повномасштабного вторгнення. Руїнування Каховської дамби значно збільшило шкоду, яка завдана природі, та, водночас, привернуло міжнародну увагу до екологічного виміру цієї війни. Разом зі своїми міжнародними партнерами, Україна наразі вивчає юридичні можливості притягнення Росії до відповідальності за завдану нею шкоду довкіллю, яку багато хто називає «екоцидом». Проте, потенційні правові шляхи не є простими.

З початку бойових дій 2014 року, а особливо з початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року, війна спричинила не тільки тисячі жертв, кризу біженців й економічний шок, але й завдала значної шкоди навколишньому середовищу. Тисячі випадків забруднення повітря, води, землі та ґрунту, а також пошкодження екосистем, включаючи небезпеку для сусідніх країн. Війна також негативно вплинула на багате біорізноманіття України. Лісові пожежі та вирубка лісів, вибухи, будівництво укріплень, отруєння ґрунту та води – все це впливає на дику природу та руйнує природне середовище, зокрема й те, яке охороняється в біосферних заповідниках і національних парках, багато з яких також є частиною загальноєвропейської Смарагдової мережі.

У липні 2022 року для фіксації екологічних злочинів, скоєних Росією, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України запустило сайт «ЕкоЗагроза», розроблений за підтримки «APENA 2», проекту, який фінансується Європейським Союзом. За даними «ЕкоЗагрози», станом на 21 січня 2024 року зафіксовано 4350 повідомлень (задокументовано 1478) про військові дії, які мають безпосередній вплив на довкілля. Оцінювання на основі екологічних інспекцій України показують, що російське вторгнення завдало приблизно 2183 мільярди гривень екологічних збитків. Це включає 1322,5 мільярди гривень збитків від забруднення повітря, 1011,3 мільярди гривень збитків від забруднення води та 83,5 мільярди гривень

збитків від забруднення ґрунтів³⁸. Згідно з попереднім моніторингом Програми ООН з довкілля, який на прохання українського уряду проводить оцінювання екологічних наслідків війни, Україна стикається зі «складною, багатовимірною екологічною кризою, яка або загострила існуючі проблеми, або додала нові». ЮНЕП наголошує на наявності «численних криз, які пов'язані з хімічними речовинами, боєприпасами та військовою технікою, наявністю цілої низки забруднюючих речовин... шкоди, яка завдана паливним сховищам, промислової інфраструктурі, ключовим об'єктам інфраструктури, таким як системи водопостачання, енергопостачання й утилізації відходів, міським територіям, сільськогосподарським і природним територіям». У звіті робиться висновок, що «країна та регіон ризикують бути обтяженими токсичною спадщиною ще довго після завершення конфлікту»³⁹.

Війна поставила під загрозу сільськогосподарське виробництво в Україні, яке є життєво важливим для економіки країни та глобальної продовольчої безпеки. Три основні види шкоди – фізична деградація, широкомасштабне хімічне забруднення від шахт і постраждалих промислових підприємств, а також вибухи боєприпасів – серйозно вплинули на мільйони гектарів українських сільськогосподарських земель. Зокрема, як зазначає Міжнародний Комітет Червоного Хреста, забруднення озброєнням є довгостроковою проблемою, вирішення якої потребує значних ресурсів, займає тривалий час і пов'язане з ризиком⁴⁰. Проте, до того, як це станеться, значна частина орних земель буде непридатною для використання протягом багатьох років.

Руйнування російськими військами, як свідчать факти⁴¹, найбільшою в Україні Каховської дамби, яке сталося 6 червня 2022 року, матиме довгострокові наслідки для довкілля та здоров'я людей. Багато хто, зокрема ЄС і його інституції, засудили руйнування, кваліфікувавши його як екоцид і найгіршу екологічну катастрофу в Європі з часів

³⁸ ЕкоЗагроза. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/> (дата звернення: 21.01.2024).

³⁹ The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine : A Preliminary Review. UNEP. URL: <https://www.unep.org/resources/report/environmental-impact-conflict-ukraine-preliminary-review> (дата звернення: 21.01.2024).

⁴⁰ Russia–Ukraine International Armed Conflict : A farmer injured, underscoring huge risks of mines for entire communities. INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS. URL: <https://www.icrc.org/en/document/russia-ukraine-international-armed-conflict-farmer-injured-underscoring-huge-risks-mines> (дата звернення: 21.01.2024).

⁴¹ Evidence Suggests Russia Blew Up Kakhovka Dam In Ukraine, New York Times Reports. RadioFreeEurope. URL: <https://www.rferl.org/a/kakhovka-dam-new-york-times-russia-blew-it-up-evidence/32464308.html> (дата звернення: 21.01.2024).

Чорнобиля⁴². Ця подія призвела до катастрофічної повені, яка затопила тисячі гектарів землі, забрала десятки людських життів і змусила тисячі людей покинути свої домівки, а також унеможливила нормальний доступ до питної води й іригаційних систем. Під час повені загинуло багато домашніх, сільськогосподарських і диких тварин, а також численні, часто заповідні, природні місця їхнього існування були зруйновані. Близько 150 тонн токсичних промислових мастил було випущено разом із забрудненнями з каналізаційних ям, заправних станцій, складів агрохімікатів і пестицидів, а також переміщених наземних мін. Усі ці забруднюючі речовини дрейфували вниз по Дніпру в Чорне море, яке омиває береги шести країн, зокрема, Румунії та Болгарії, та з'єднується із Середземним морем. Це безумовно може вплинути на морську екосистему в регіоні й інших країнах. Руйнування також посилює занепокоєння щодо безпеки Запорізької атомної електростанції, оскільки дамба була основним джерелом постачання охолоджувальної води, хоча й існують альтернативні джерела води.

Україна заявила про свою рішучість змусити Росію сплатити репарації, зокрема, за шкоду, яка завдану довіллю. Разом із міжнародними партнерами вона вивчає шляхи притягнення Росії до відповідальності. Хоча екоцид входить до переліку злочинів Кримінального кодексу України з 2001 року, безумовно є необхідним, щоб ця справа була передана на міжнародний рівень, з метою забезпечення належного рівня відповідальності та компенсації. Проте, жодний із шляхів відшкодування збитків не позбавлений проблем. Завдання збору доказів і кількісної оцінки збитків є проблематичним, особливо в умовах війни, яка триває. Паралельно з цим, хоча існують певні правові процедури для отримання компенсації за завдану екологічну шкоду (Міжнародний суд ООН, Компенсаційну комісію ООН й інші), цей процес є складним і не завжди зрозумілим, з дуже невеликою кількістю існуючих прецедентів таких відшкодувань (наприклад, репарації Іраку Кувейту). Що стосується відповідальності за руйнування Каховської дамби, то додатково до загальних норм, які регулюють ведення воєнних дій, кодифіковано три спеціальні положення у статті 54 (об'єкти, які необхідні для виживання), 35 і 55 (природне середовище) та 56 (дамби) Протоколу I до Женевських

⁴² Statement by High Representative Josep Borrell and Commissioner for Crisis Management Janez Lenarčič on the destruction of the Kakhovka dam. Delegation of the European Union to Ukraine. URL : https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/statement-high-representative-josep-borrell-and-commissioner-crisis-management_en (дата звернення: 21.01.2024).

конвенцій, сторонами якої є й Україна та Росія. Так, навіть якщо руйнування дамби не було навмисним, будь-яка недбалість, що призвела до її руйнування, ймовірно, буде порушенням позитивного обов'язку Росії щодо забезпечення захисту цивільної інфраструктури. Якщо ж руйнування було навмисним, воно, ймовірно, буде кваліфікуватися як акт невибіркового насильства проти цивільного населення та порушення міжнародного права, яке забороняє навмисне та цілеспрямоване руйнування навколишнього природного середовища.

На сьогодні не існує глобального правового інструменту щодо екоциду, але разом з основними принципами міжнародного гуманітарного права (розрізнення, військова необхідність і пропорційність), декілька положень міжнародного права стосуються захисту довкілля у воєнний час. Наприклад, хоча Міжнародний кримінальний суд не визнає екоцид «основним злочином» – найтяжчим видом злочину – стаття 8(2)(b)(iv) Римського статуту перераховує такі дії, як «умисне вчинення нападу, усвідомлюючи, що такий напад спричинить ... широкомасштабну, довготривалу та серйозну шкоду природному середовищу, яка була б явно надмірною по відношенню до конкретної та прямою загальною військовою перевагою, яка очікується», які є воєнним злочином. Статті 35 і 55 Протоколу I до Женевських конвенцій забороняють як навмисне, так і ненавмисне заподіяння широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, але їхнього сукупного стандарту важко досягти. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище вимагає від країн-учасниць (зокрема від Росії й України) не вдаватися до будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, які «мають широкомасштабні, довготривалі чи серйозні наслідки як засіб знищення, пошкодження чи заподіяння шкоди будь-якій іншій країні-учасниці». Ці критерії легше виконати завдяки їх альтернативному характеру та нижчим пороговим значенням, але їм все одно бракує конкретики та вони вимагають цілеспрямованих дій. Тому будувати кейси на їхній основі складно. Отже, необхідно:

- 1) посилення чинних положень щодо захисту довкілля під час війни;
- 2) внесення екоциду до переліку міжнародних злочинів МКС; або
- 3) розробка нової конвенції щодо екоциду.

19 січня 2023 року Європейський парламент ухвалив резолюцію про створення трибуналу щодо злочину агресії проти України

(2022/17(RSP))⁴³, яка визнає зв'язок між війною та довгостроковою шкодою навколишньому природному середовищу та клімату, а також підтримує рекомендацію Генеральної Асамблеї ООН щодо створення міжнародного реєстру збитків⁴⁴. Резолюція (2023/2739(RSP)) від 15 червня 2023 року щодо сталого відновлення й інтеграції України до євроатлантичної спільноти⁴⁵ засудила «руйнування Росією Каховської дамби», підкресливши, що це призвело до екоциду та є воєнним злочином. Європейський парламент також привітав активацію механізму цивільного захисту ЄС і висловив підтримку розслідуванню МКС щодо руйнування дамби.

ВИСНОВКИ

У результаті виконаного комплексного дослідження визначена правова сутність екоциду та його місце у системі злочинів із міжнародного кримінального права. Доведено, що екоцид є міжнародним злочином, який завдає суспільну небезпеку, створюючи загрози життю населення конкретної території, держави й у цілому людства, руйнуючи або увесь комплекс довкілля, або його окремі компоненти. Вказано на основні ознаки, за якими доцільно визначати екологічні злочини, які відповідають поняттю «екоцид». Розглянуто міжнародне співробітництво у сфері боротьби з екоцидом, найбільш ефективною формою якого є розробка й упровадження міжнародних нормативних актів щодо попередження та відповідальності за неправомірні дії проти довкілля та його природних компонентів. Наведено перелік основних нормативно-правових актів міжнародного значення, які мають відношення до здійснення злочину екоциду. Охарактеризовано діяльність міжнародних організацій із питань криміналізації екоциду на міжнародному рівні, а також встановлено позитивний вплив цього процесу на реалізацію системи міжнародної безпеки.

⁴³ European Parliament resolution of 19 January 2023 on the establishment of a tribunal on the crime of aggression against Ukraine (2022/3017(RSP)). European Parliament. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52023IP0015> (дата звернення: 21.01.2024).

⁴⁴ General Assembly Adopts Text Recommending Creation of Register to Document Damages Caused by Russian Federation Aggression against Ukraine, Resuming Emergency Special Session. United Nations. URL: <https://press.un.org/en/2022/ga12470.doc.htm> (дата звернення: 21.01.2024).

⁴⁵ European Parliament resolution of 15 June 2023 on the sustainable reconstruction and integration of Ukraine into the Euro-Atlantic community (2023/2739(RSP)). European Parliament. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0247_EN.html (дата звернення: 21.01.2024).

Завдяки рішенням Європейського суду з прав людини в «екологічних» справах положення статей 2, 3, 6, 8, 10, 13, 14 і статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод наповнилися низкою нових сенсів, охоплюючи дедалі більше аспектів захисту фундаментальних людських прав.

Варто зазначити, що у сучасному світі екологічні проблеми є глобальними, їхні наслідки мають повсюдний характер і в підсумку зачіпають інтереси всього суспільства (зокрема і прийдешніх поколінь). Особливо яскраво це можна показати на прикладі «кліматичних» справ, які вже перебувають на розгляді Європейського суду з прав людини, зокрема і ключової справи «Дуарте Агостіно й інші проти Португалії та 33 інших держав». Розгляд зазначених справ може стати поворотним пунктом, після успішного проходження якого концепція екологічних прав у його практиці має шанс перейти на новий, небачений раніше рівень розвитку.

Встановлено значні обсяги здійснення Росією екологічних злочинів під час повномасштабного вторгнення в Україну, які підпадають під юридичне визначення поняття «екоцид», і необхідність їхньої фіксації для подальшого міжнародного судового розгляду задля отримання відшкодування завданих довікллю екологічних збитків, про що наголошено у відповідних резолюціях Європейського парламенту. Отже, міжнародна боротьба із проявами екоциду потребує відповідної правової регламентації, зокрема, у вигляді визнання екоциду п'ятим міжнародним злочином, додатково до геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів і злочину агресії чи можливо розробки нової конвенції про екоцид.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні зосереджено увагу на теоретико-методологічних аспектах регулювання злочину екоциду, практиці Європейського суду з прав людини у справах в екологічній сфері, ключовій справі «Дуарте Агостіно й інші проти Португалії та 33 інших держав», перспективах притягнення Росії до міжнародно-правової відповідальності за злочин екоциду. Визначено правову сутність екоциду та вказано на основні ознаки, за якими доцільно визначати деякі екологічні злочини саме так. Наведено міжнародне співробітництво із криміналізації екоциду на міжнародному рівні, зокрема, нормативно-правові акти, які мають відношення до цього питання. Розглянуто окремі рішення Європейського суду з прав людини в «екологічних» справах, які доповнили положення статей 2, 3, 6, 8, 10, 13, 14 і статті 1 Першого протоколу до Європейської конвенції про захист прав людини та

основоположних свобод в аспекті захисту фундаментальних прав людини. Вперше проаналізовано зміст ключової справи «Дуарте Агостіно й інші проти Португалії та 33 інших держав», у якій очікується важливе рішення для майбутньої судової практики. Встановлено значні обсяги здійснення країною-агресором екологічних злочинів під час повномасштабного вторгнення, які підпадають під юридичне визначення поняття «екоцид», і необхідність їхньої належної фіксації для подальшого міжнародного судового процесу з метою отримання відшкодування завданих довікільно екологічних збитків, про що наголошено у зазначених резолюціях Європейського парламенту. Доведено необхідність визнання екоциду міжнародним злочином або розробки нової конвенції про екоцид.

Література

1. Protecting the environment during armed conflict: an inventory and analysis of international law. United Nations Environment Programme. URL: <https://www.unep.org/resources/report/protecting-environment-during-armed-conflict-inventory-and-analysis-international> (дата звернення: 21.01.2024).

2. Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text (дата звернення: 21.01.2024).

3. ICC Prosecutor, Fatou Bensouda, publishes comprehensive Policy Paper on Case Selection and Prioritisation of 15 September 2016. URL: <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=pr1238> (дата звернення: 21.01.2024).

4. Ambos, K. (2021). Protecting the Environment through International Criminal Law. Blog of the European Journal of International Law. Oxford. URL : <https://www.ejiltalk.org/protectingthe-environment-through-internationalcriminal-law/> (дата звернення: 21.01.2024).

5. Проблеми врегулювання складу злочину про екоцид : вітчизняне та зарубіжне законодавство. URL: http://lib-net.com/content/9455_Problemi_vregylyvannya_sklady_zlochiny_pro_ekocid_vitchiznyane_ta_zarybijne_zakonodavstvo.htm (дата звернення: 21.01.2024).

6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 21.01.2024).

7. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 21.01.2024).

8. International lawyers draft plan to criminalise ecosystem destruction. URL: <https://www.theguardian.com/law/2020/nov/30/international-lawyers-draft-plan-to-criminalise-ecosystem-destruction> (дата звернення: 21.01.2024).

9. Future action to be taken by the Council of Europe in the field of environment protection. Recommendation 1431 (1999). Parliamentary Assembly. URL : <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16731&lang=en> (дата звернення: 21.01.2024).

10. Environment and human rights. Recommendation 1614 (2003). Parliamentary Assembly. URL : <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17131&lang=en> (дата звернення: 21.01.2024).

11. CASE OF IVAN ATANASOV v. BULGARIA – 12853/03. HUDOC – European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-95910> (дата звернення: 21.01.2024).

12. Drafting an additional protocol to the European Convention on Human Rights concerning the right to a healthy environment. Recommendation 1885 (2009). Parliamentary Assembly. URL : <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24830&lang=en> (дата звернення: 21.01.2024).

13. Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe. Recommendation 2211 (2021). Parliamentary Assembly. URL : <https://pace.coe.int/en/files/29501/html> (дата звернення: 21.01.2024).

14. Committee of Ministers. Doc. 15623 04 October 2022 Reply to Recommendation (Adopted at the 1444th meeting of the Ministers' Deputies (27 September 2022): Recommendation 2211 (2021) "Anchoring the right to a healthy environment: need for enhanced action by the Council of Europe". URL: <https://pace.coe.int/en/files/30266/html> (дата звернення: 21.01.2024).

15. CASE OF FREDIN v. SWEDEN (No. 1) – 12033/86. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57651> (дата звернення: 21.01.2023).

16. CASE OF HAMER v. BELGIUM – 21861/03. HUDOC – European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-118634> (дата звернення: 21.01.2024).

17. CASE OF CHAPMAN v. THE UNITED KINGDOM – 27238/95. HUDOC – European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-59154> (дата звернення: 21.01.2024).

18. CASE OF GUERRA AND OTHERS v. ITALY – 14967/89. HUDOC – European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58135> (дата звернення: 21.01.2024).

19. CASE OF ÖNERIYILDIZ v. TURKEY – 48939/99. HUDOC – European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-67614> (дата звернення: 21.01.2023).

20. CASE OF POWELL AND RAYNER v. THE UNITED KINGDOM – 9310/81. HUDOC – European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57622> (дата звернення: 21.01.2023).

21. CASE OF LÓPEZ OSTRÁ v. SPAIN – 16798/90. HUDOC – European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57622> (дата звернення: 21.01.2024).

22. CASE OF HATTON AND OTHERS v. THE UNITED KINGDOM – 36022/97. HUDOC – European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-61188> (дата звернення: 21.01.2024).

23. CASE OF DUBETSKA AND OTHERS v. UKRAINE – 30499/03. HUDOC – European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-103273> (дата звернення: 21.01.2023).

24. CASE OF HUDOROVIČ AND OTHERS v. SLOVENIA – 24816/14, 25140/14. HUDOC – European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-201646> (дата звернення: 21.01.2024).

25. Pedersen, Ole Windahl. The European Court of Human Rights and International Environmental Law (June 15, 2018). Chapter 5 in John H Knox and Ramin Pejan (eds). The Human Right to a Healthy Environment (CUP 2018). ISBN 9781108367530. URL : <https://ssrn.com/abstract=3196971> або <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3196971> (дата звернення: 21.01.2024).

26. CASE OF TAŞKIN AND OTHERS v. TURKEY – 46117/99. HUDOC – European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-67401> (дата звернення: 21.01.2024).

27. Rio Declaration on Environment and Development (Rio de Janeiro, 3–14 June 1992). URL : https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf (дата звернення: 21.01.2024).

28. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція) від 25 червня 1998 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення: 21.01.2024).

29. Медведева, М. О. (2012). Теоретичні та практичні аспекти реалізації міжнародно-правових норм у галузі охорони навколишнього середовища. Фенікс, 196 с.

30. VEREIN KLIMASENIORINNEN SCHWEIZ AND OTHERS V. SWITZERLAND (COMMUNICATED CASE) – 53600/20. HUDOC –

European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/?i=002-13212> (дата звернення: 21.01.2024).

31. DUARTE AGOSTINHO AND OTHERS V. PORTUGAL AND OTHERS (COMMUNICATED CASE) – 39371/20. HUDOC – European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/?i=002-13055> (дата звернення: 21.01.2024).

32. Application «X v. Austria»: introduced on 25.03.2021. URL : <https://www.michaelakroemer.com/wp-content/uploads/2021/04/rechtsanwaeltin-michaela-kroemer-klimaklage-petition.pdf>. (дата звернення: 21.01.2023).

33. GREENPEACE NORDIC AND OTHERS v. NORWAY – 34068/21. HUDOC – European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-214943> (дата звернення: 21.01.2024).

34. CORDELLA AND OTHERS V. ITALY – 54414/13, 54264/15. HUDOC – European Court of Human Rights. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/?i=002-12310> (дата звернення: 21.01.2024).

35. Keller, H., Heri, C. (2022). The Future is Now : Climate Cases Before the ECtHR. *Nordic Journal of Human Rights*. P. 153–174.

36. Eicke, T. Human Rights and Climate Change : What Role for the European Court of Human Rights (Goldsmiths University Inaugural Annual Human Rights Lecture, 2 March 2021). (дата звернення: 21.01.2024).

37. IPCC на 30: чи Спеціальний звіт про 1.5°C є поворотним моментом? Міжнародна наукова рада. URL : <https://council.science/uk/current/blog/the-ipcc-at-30-is-the-1-5c-special-report-a-turning-point/> (дата звернення: 21.01.2024).

38. ЕкоЗагроза. URL : <https://ecozagroza.gov.ua/> (дата звернення: 21.01.2024).

39. The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine : A Preliminary Review. UNEP. URL : <https://www.unep.org/resources/report/environmental-impact-conflict-ukraine-preliminary-review> (дата звернення: 21.01.2024).

40. Russia–Ukraine International Armed Conflict : A farmer injured, underscoring huge risks of mines for entire communities. INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS. URL : <https://www.icrc.org/en/document/russia-ukraine-international-armed-conflict-farmer-injured-underscoring-huge-risks-mines> (дата звернення: 21.01.2024).

41. Evidence Suggests Russia Blew Up Kakhovka Dam In Ukraine, New York Times Reports. RadioFreeEurope. URL : <https://www.rferl.org/a/kakhovka-dam-new-york-times-russia-blew-it-up-evidence/32464308.html> (дата звернення: 21.01.2024).

42. Statement by High Representative Josep Borrell and Commissioner for Crisis Management Janez Lenarčič on the destruction of the Kakhovka dam. Delegation of the European Union to Ukraine. URL : https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/statement-high-representative-josep-borrell-and-commissioner-crisis-management_en (дата звернення: 21.01.2024).

43. European Parliament resolution of 19 January 2023 on the establishment of a tribunal on the crime of aggression against Ukraine (2022/3017(RSP)). European Parliament. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52023IP0015> (дата звернення: 21.01.2024).

44. General Assembly Adopts Text Recommending Creation of Register to Document Damages Caused by Russian Federation Aggression against Ukraine, Resuming Emergency Special Session. United Nations. URL : <https://press.un.org/en/2022/ga12470.doc.htm> (дата звернення: 21.01.2024).

45. European Parliament resolution of 15 June 2023 on the sustainable reconstruction and integration of Ukraine into the Euro-Atlantic community (2023/2739(RSP)). European Parliament. URL : https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0247_EN.html (дата звернення: 21.01.2024).

Information about the author:

Bihdan Maryna Volodymyrivna,

Senior Lecturer at the Department of Fundamental
and Branch Legal Sciences,

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University
20, University Street, Kremenchuk, 39600, Ukraine